

УДК 1 (091); 111.6

Д. Ю. Снітько

ДІАЛЕКТИКА ДІЯЛЬНОСТІ Й БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ
В ФІЛОСОФІЇ К. МАРКСА

Розглянуто феномен людської бездіяльності в філософії марксизму. Особливу увагу приділено екзистенційним аспектам діалектики діяльності й бездіяльності людини.

Ключові слова: людина, діяльність, бездіяльність, екзистенція, відчуження.

Рассмотрен феномен человеческой бездеятельности в философии марксизма. Особое внимание уделено экзистенциальным аспектам диалектики деятельности и бездеятельности человека.

Ключевые слова: человек, деятельность, бездеятельность, экзистенция, отчуждение.

The aim of article is a research of the existential aspects relations with the human activity and inactivity. The author interpreted K. Marx's understanding of human activity and concentrated on a phenomenon of human inactivity. Analysis of dialectics of human activity and inactivity had been making with concept of "mastering" and "alienation". These concepts demonstrate an opposition of the making and the consumption, the labor and the creative work, human self-hood and self-alienation. Exactly in the context of human capacity doing about oneself and own being it is possible say about existential aspects of problem of human inactivity.

As basic factors of human inactivity Karl Marx considered a social system of capitalism and

human attraction to the property. In the concept's most prominent use, it refers to the economic and social alienation aspect in which workers are disconnected from what they produce and why they produce. Marx believed that alienation is a systematic result of capitalism. Essentially, there is an "exploitation of men by men" where the division of labor creates an economic hierarchy. His theory of alienation was based upon his observation that in emerging industrial production under capitalism, workers inevitably lose control of their lives and selves by not having any control of their work. Workers never become autonomous, self-realized human beings in any significant sense, except in the way the bourgeoisie wants the worker to be realized.

It is clear that human alienation and self-alienation concern to human inactivity and opposite to conscious creative work. In the context of human self-alienation we can understand the essence and nature of inactivity as a modus of human. The basic manifestation of human inactivity is the laziness, boredom and apathy that evolved to the primitive activity (sex, aggression, consumption). However Karl Marx does not analyzing the causes of human attraction to the property and existential aspects of this phenomenon. Therefore it will be necessarily to investigate the nature and causes of human possession and its relation with the inactivity.

Keywords: human, activity, inactivity, existence, alienation.

Людська діяльність на зламі тисячоліть постає в якості важливого чинника цивілізаційного розвитку та одним із основних предметів антропологічних досліджень, адже сумніви щодо існування незмінної людської сутності привернули увагу саме до процесуальності людського буття.

Разом із людською дією, важливим екзистенціалом виявляється людська бездіяльність. Пасивність людини заслуговує не меншої уваги, аніж активність, оскільки несе в собі значні деструктивні наслідки як для суспільства в цілому, так і для окремої особистості. Дослідження феномену людської бездіяльності має важливе значення не тільки для антропологічних, але й для суспільних та гуманітарних наук загалом. Саме тому виявляється актуальним аналіз феномену бездіяльності людини, що можливо, зокрема, в контексті дослідження діалектики пасивних та активних форм людського існування на предметі філософії марксизму.

Відомо, що в рамках західної філософії ставлення до поглядів К. Маркса було переважно критичним, підтвердженням чому може служити, зокрема, дослідження Г. Арендт, присвячене проблемі діяльності [1]. Проте, позитивний аналіз марксистських ідей знаходимо, наприклад, у Е. Фрома, що справедливо розпізнав їх гуманістичний потенціал. У згаданих авторів приділялось багато уваги проблемі активних та пасивних форм людської діяльності, проте, очевидно, недостатньо уваги приділено саме феномену бездіяльності, відсутні чітке його виокремлення і аналіз взаємозв'язку діяльності й бездіяльності людини.

В радянській філософії ідеї К. Маркса здобули специфічного тону, в результаті чого пасивні форми людського існування взагалі залишились поза увагою, хоча в творах самого Маркса дана проблематика була присутня. Із появою так званого «діяльнісного підходу» ситуація мало змінилася, хоча відбулася певна понятійна трансформація – замість категорії «праці» почали вживати категорію «діяльність», що на думку представників діяльнісного підходу (Г. Батищев, С. Швирьов, та інші), мало б відображувати різноманітність людських форм існування. Проте, категорія діяльності виявила свою обмеженість і вже в рамках самого діяльнісного підходу виникли серйозні зауваження щодо визначального характеру даної категорії для антропологічних та культурологічних досліджень [3, с.30].

Сьогодні дослідження марксистської філософії носять переважно критичний характер; проте, водночас акцентується позитивний вклад марксистської філософії в осмислення проблеми відчуження (М. Є. Анісімова, А. Б. Баллаєв, А. Ф. Зотов, Т. Е. Рагозіна та інші), що тісно пов'язана із темою бездіяльності людини.

Метою дослідження є аналіз діалектики людської діяльності й бездіяльності, задля чого необхідно здійснити певне переосмислення марксистського розуміння людської діяльності: виокремити феномен бездіяльності людини на предметі філософії К. Маркса; проаналізувати співвідношення діяльності й бездіяльності людини в екзистенційному вимірі.

Розвиваючи ідеї Л. Фейєрбаха, Карл Маркс обґрунтував тезу про субстанційне значення практики для розуміння людини, що являє собою «практичну» істоту, діяльність якої, в своїй вихідній сутності, розумілась як «практична діяльність», тобто діяльність предметна, спрямована саме на перетворення суспільної та природної дійсності [4, с.1–3]. Згідно із такими міркуваннями, саме за трудом К. Маркс визнавав першість в ієрархії видів людської діяльності, як єдність їх усіх у праці, оскільки «в труде обнаруживается все природное, духовное, и социальное различие индивидуальной деятельности...», а тому, потреба людини в праці визнавалась сутнісною для людини [5, с.49, 90–91]. Деякі дослідники на підставі цього

дають критичну оцінку марксистській антропології, зазначаючи, що, ніби, багатоманітна людська діяльність зусиллями німецького філософа редукується до виробничої.

Дійсно, К. Маркс відносив до найважливішої форми людської діяльності саме матеріальне виробництво та суспільну практику; із практикою пов'язувалось також і пізнання, оскільки пізнання дійсності, ніби, не могло бути відірваним від практики. Проте, зауважимо, що практика в марксистській філософії визнавалась одним із видів діяльності, а тому «діяльність» насправді розумілась ширше за «практику» [6, с.35–36]. До того ж, у самого К. Маркса в його ранніх творах ідеться не стільки про «*працю*» робітників в умовах капіталізму, а саме про «*діяльність*» і навіть «*творче життя*» людини, оскільки мислитель наслідував ідею Г. Гегеля, який розумів працю саме як процес творчості й самореалізації. Початково, німецький мислитель для позначення роботи використовував саме поняття «діяльність» (*Tätigkeit*), а не «праця» (*Arbeit*), а вже пізніше, проводячи границю між вільною та відчуженою працею, К. Маркс говорить про «звільнення праці» (*Befreiung der Arbeit*), маючи на увазі подолання відчуженого труда [8, с.612–613].

Таким чином, акцентування феномену праці в якості основного поняття марксистської філософії (як це можна було спостерігати в радянській філософії) виявляється недоречним і при уважному погляді стає очевидно, що саме категорія «діяльність» претендує на центральний статус. Дане зауваження важливе саме в контексті акцентування екзистенційних аспектів філософії К. Маркса, адже феномен праці є значно вужчим і не дає можливості здійснити таку процедуру. Саме увага до проблеми відчуження зумовила переорієнтацію К. Маркса із діяльності людини загалом на аналіз праці, виробничої діяльності, проте це не означало сутнісного зведення феномену діяльності до трудової чи виробничої активності, на чому часто наполягали вітчизняні марксистки. Адже, в якості родового характеру людини німецький мислитель визначає не трудову, а саме «*вільну свідому діяльність*» [5, с. 93]. Більше того, сутнісно людська діяльність полягає саме у вільній, не викликаній необхідністю, активності, на відміну від життєдіяльності тварин.

Необхідна праця людини як задоволення своїх природних потреб біологічного існування, або ж праця за примусом, виявляється вимушеною активністю і протистоїть дійсно людській, вільній діяльності, а тому, по суті, постає відчуженою діяльністю, тобто бездіяльністю в сенсі відсутності свідомої та вільної дії. Та й загалом, у капіталістичному суспільстві, за К. Марксом, всі відношення обертаються своїми протилежностями: труд і праця людини виступають як страждання, сила працівника – як його безсилля, а діяльність робітника, зведена до тваринного існування – як людська бездіяльність [5, с. 91, 93]. Таким чином, почавши із аналізу людської діяльності, Карл Маркс вводить у поле власного аналізу людську бездіяльність.

Німецький мислитель звертає увагу на пасивність, бездіяльність робітничого класу як раз в сенсі зведення діяльності робітника до виконання нав'язаних завдань та задоволення лише природних, тваринних потреб – харчування та розмноження, забезпечення власного існування. Зокрема, філософ відзначав, що в найбільш заможних районах капіталістичних країн народжуваність є значно меншою, ніж в злидених робітничих районах; причиною цього називалась саме відсутність у робітників можливості самореалізації та їх зосередженість на примітивних задоволеннях і погребях (в даному випадку – на сексуальності). За умов домінування подібної примітивної, нетворчої активності, робітник позбавлений можливості вільної й творчої діяльності; і навпаки, позбавлений можливості самореалізації, тобто людської діяльності, робітник впадає в перманентний стан бездіяльності, задовольняючись пасивними та примітивними насолодами.

Людина, перебуваючи в згаданих вище умовах, змушена займатись відчуженою працею та веде пасивний спосіб існування, стає бездіяльною. Діяльність в вищому сенсі як вільна, свідомо й творча активність виявляється недоступною, залишаючи людині лише примітивні «фери для самореалізації». Відтак, саме у відсутності можливостей для реалізації творчої сутності людини в суспільній царині Карл Маркс бачив причини людської бездіяльності, тобто відсутність свідомої творчості та зведення людської активності до фізіологічних і легкодоступних задоволень (секс, алкоголь, наркотики).

Осмилення вимушеної, відчуженої праці К. Маркс, як вже зазначалось, здійснював за допомогою категорії «*відчуження*». Сміел Марксового відчуження, що він застосовує його для пояснення в площині саме людської практики, схожий із відчуженням Духа у Г. Гегеля та релігійним відчуженням у Л. Фейєрбаха і за змістом означає, по-перше, перетворення «свого» в «чуже», та по-друге, підпорядкування, підкорення цьому «чужому» [2, с. 22]. Своє власне буття людини, її власна діяльність в умовах капіталістичного суспільства постають як чужі, оскільки позбавляються смислу і відбуваються ніби осторонь самої людини, тобто «відчужені». В такій ситуації відчуження людина дійсно опиняється під владою своєї власної

відчуженої діяльності і стає рабом відчуженого способу існування, адже перебуваючи в системі суспільних відносин робітник вимушений виконувати відчужену діяльність і вступати у відчужені стосунки.

Саме тому, суспільне відчуження людини в капіталістичному суспільстві у К. Маркса сутнісно постає як самовідчуження особистості, оскільки основною причиною відчуження людини мислитель вважав «відчужений труд», що є одною з основних форм людської суспільної діяльності. Відчужена праця постає для людини чимось зовнішнім, вимушеним та гнітючим, в чому людина «... не развивает свободно свою физическую и духовную энергию, а изнуряет свою физическую природу и разрушает свои духовные силы» [5, с.90-91].

Відчуження та самовідчуження людини та редукцію її діяльності К. Маркс демонструє в якості трансформації самого відношення людини до природи і до себе, як частини природи, на прикладі явища проституції – жінка, як людина, перетворюється на інструмент задоволення примітивних потреб в масових суспільних масштабах [5, с.91, 115]. Жінка постає в таких відносинах не як жінка чи людина, яку можна любити чи поважати, а як «чужа» істота, до якої можна ставитись саме як до чужої і анонімної, сприймаючи в якості такого ж абстрактного та анонімного знаряддя для задоволення потреб. Подібне ставлення до іншої людини, на думку К. Маркса, демонструє відчуження людини від людини, а таким чином – і від самої себе.

Самовідчуження людини сягає такої глибини, що, переконаний філософ, навіть збільшення заробітної платні робітникам не здатне змінити їхнього, по суті, бездіяльного становища, оскільки породжує в них лише «капіталістичну жагу збагачення». К. Маркс переконаний, що робітники витратили б отримані гроші не на реалізацію свого людського потенціалу, а прагнули б самі стати заможними капіталістами, що призвело б лише до ще більшого відчуження через прагнення працювати більше ціною жертви власного тіла й духу заради збагачення. (Зауважимо, що дане положення виявляється досить суперечливим щодо тези К. Маркса про те, що ліквідація капіталізму та відносин приватної власності самі по собі призведуть до повноти людської діяльності у всіх її проявах, адже причини людського самовідчуження лежать глибше, ніж сфера суспільного).

Парадоксальним чином виявляється, що відчуження торкається не тільки робітників, чия діяльність є відчуженою, але й самих капіталістів, що знаходяться в теоретичному (а не практичному), тобто опосередкованому відношенні до діяльності, а тому також перебувають в «стані відчуження». Такий стан полягає в тому, що діяльність у капіталіста замінена теоретичним відношенням до діяльності, тобто бездіяльністю, коли гроші, як концентрований труд робітника, виявляються заміником власної діяльності капіталіста і «все то, чего не можешь ты, могут твои деньги» [5, с.131, 137]. Тому, для капіталіста не обов'язковим виявляється здійснювати діяльність, оскільки замість нього за гроші це зробить інший, залишаючи капіталіста бездіяльним; парадоксальним чином гроші не сприяють самореалізації людини, а навпаки, збільшують та поглиблюють відчуженість та пасивність людини, зокрема – через більшу спроможність споживати.

Діалектика діяльності й бездіяльності людини осмислювалась К. Марксом за допомогою категорій «опредметнення» та «розпредметнення», оскільки продукт праці виступає в якості уречевленої праці робітника. Протистояння діяльного робітника та бездіяльного власника майна виражається в тому, що робітник опредметнює людську сутність в процесі праці, а капіталіст її розпредметнює, споживаючи товари; в такій ситуації опредметнення виступає як підкорення виробленому товару, а освоєння – як відчуження, оскільки відбувається відірвано від процесу створення товару [5, с.52, 88]. В даному випадку, спотворюються позитивні складові як процесу вироблення продукту (опредметнення), так і процесу розпредметнення, оскільки втрачається цілісність взаємодії суб'єкта і об'єкта, людини та предмету праці, нехтується вплив самого процесу праці на суб'єкта, що може збагатити чи навіть змінити його.

Причини тотального відчуження, що пронизує все суспільство, К. Маркс вбачав у самому суспільному ладі. Людина постає як суспільна істота, всі види й форми діяльності якої визначаються саме суспільством, а отже відчужені форми діяльності породжуються суспільним буттям. Розподіл праці, обмін товарами й послугами та розвиток капіталістичної промисловості в своїй основі мають саме прагнення людини задовольняти свої потреби, тобто споживати. Замість того, щоб задовольнятися необхідним та займатися вільною діяльністю й творчістю, людина звертається до споживання та задоволення зростаючих потреб. Відтак, розподіл праці та обмін товарами самі по собі вже представляють собою відчужені форми людської діяльності.

Поява приватної власності пов'язана із прагненням людини споживати та її уявленням про необхідність повного володіння предметом, коли людина може споживати предмет

необмежено. Отже, саме феномен приватної власності, прагнення людини до безмежного володіння певними предметами, на думку К. Маркса, є причиною пануючого відчуження. У зв'язку із цим, подолання відчуження в суспільстві та визволення людини К. Маркс бачив можливим через знищення приватної власності. Проте, Маркс не ставив питання про причини згаданого прагнення людини до володіння та причини відмови особистості від вільної й творчої діяльності на користь споживання.

Шляхом ліквідації приватної власності й відчуження в суспільстві на думку К. Маркса може бути подолане протистояння активності й пасивності («страждання»), теоретичної та практичної діяльності через ствердження сутнісно вільної діяльності індивіда, коли «<...> все *предмети* становляться для него *опредмечиванием* самого себя, утверждением и осуществлением его индивидуальности, его предметами, а это значит, что предметом становится *он сам*» [5, с.121, 123]. Іншими словами, людська діяльність повинна бути опредметненням сутності самої людини та стосуватися її власного буття. Всяка інша діяльність, позбавлена творчого стосунку між людиною і буттям, творчого ставлення людини до її власного буття, є відчуженою і, по своїй суті, представляє собою екзистенційну *бездіяльність* (як «самовідчуження», відмову від опредметнення власної сутності в процесі діяльності).

Тут міститься важливий екзистенційний аспект, оскільки йдеться фактично про розрізнення діяльності й бездіяльності людини як здатності й уміння людини бути собою та відмови людини від цієї можливості. Справді, діяльне відношення до предметного світу постає у Карла Маркса в якості «творчого життя», і в даному випадку йдеться про самореалізацію людини та її власне уміння бути. Відчуження представляється як певна форма поклоніння, адже в контексті кінцевої мети відчуженої діяльності процес, переживання, екзистенція, замінюється матеріальним об'єктом та перспективою його оволодіння. Е. Фром у свій час зауважував, що найвиразніше бездіяльність людини проступає в якості феномену тотального споживання, коли люди перетворюються в пасивних споживачів різних благ і товарів. Таке споживче відношення заступає творче ставлення до буття, до природи і до себе, в результаті чого виникає відчуження відчуженості від самого себе.

Ідеї К. Маркса щодо людської діяльності знайшли своє продовження в рамках так званого «діяльнісного підходу», основоположником якого можна вважати Г. С. Батищева. В рамках діяльнісного підходу відбулася заміна поняття «праця», що було центральним в ранній радянській марксистській філософії, на поняття «діяльність». Вище вже зазначалось, що саме останнє поняття більш повно виражає зміст Марксового вчення. В даному контексті, погодимось із думкою Г. С. Батищева, що досить неправильним є розуміння діяльності в якості над-категорії, що могла б сутнісно пояснити людину, ніби «діяльність є спосіб буття людини»: насправді, діяльність виявляється лише тою формою людського буття, що піддається актуалізації і вона зовсім не може бути абсолютною, оскільки існують і інші, не актуалізовані форми людського існування [3, с. 42]. Аналіз людської бездіяльності допомагає звернутися до осмислення природи й сутності тих форм існування людини, що часто залишались поза увагою дослідників, проте без їх рефлексії стає неможливим прогрес філософського знання про людину.

Критики діяльнісного підходу наполягають, що хоча діяльність дійсно є специфічно людським способом існування, проте має місце проблема сутності діяльності, через що часто виникали спроби визначити сутність людської діяльності шляхом її редукції до певних форм чи складових – розуму, праці, моралі [7, с.207]. Але слід зазначити, що хоча діяльнісний підхід зайшов у тупик в якості теорії культури, проте він цілком може бути використаний для пояснення діяльності окремої людини саме на основі звернення до категорій «опредметнення» й «розпредметнення». Виявляється, що в рамках діяльнісного підходу діяльність та бездіяльність людини постають саме як діалектична єдність процесів опредметнення й розпредметнення, освоєння та відчуження.

Отже, звернення до діяльнісного підходу, що виник на основі філософських поглядів К. Маркса, для пояснення діалектики діяльності й бездіяльності людини виявляється цілком важливим, тим більше, що представники згаданого підходу визнали обмеженість підходу до людини лише з активістських позицій. Проте, недоліком діяльнісного підходу, на нашу думку, є нехтування екзистенційними складовими людської діяльності та часте апелювання до природничонаукових методів (емпіризм, психологізм, математизація). Подібний підхід суперечить в певній мірі навіть самому К. Марксу, для якого свобода людини поставала в якості однієї з центральних рис людської природи. Саме в контексті проблеми свободи Марксом розглядалась і проблема відчуження людини.

Очевидне існування тісного зв'язку відчуження та самовідчуження людини із феноменами споживання й бездіяльності, та протистояння їх вільній і свідомій творчості. Суспільне

відчуження людини обертається обмеженням її свободи і закономірно призводить до відчуження та пасивності, оскільки навіть самі смисли існування й діяльності постають чужими. Найвиразнішими показниками відчуження людини постають відчуття безсилля, втрата смислу життя та пасивний спосіб існування, тобто бездіяльність як відмова від власної здатності бути. А відтак, мова йде не про що інше, як про різні способи людського існування – діяльний чи бездіяльний.

Отже, вище було показано, що аналіз діалектики діяльності й бездіяльності людини в філософії марксизму відбувався за допомогою категорій «освоєння» та «відчуження», «опредметнення» й «розпредметнення». Дані категорії демонструють протистояння творчості і споживання, вимушеної праці і вільної роботи, людської самореалізації і самовідчуження, піклування про власне буття і прагнення до оволодіння сущим. Саме в контексті нереалізованості людської здатності діяти вільно щодо свого власного буття можна говорити про екзистенційні аспекти людської бездіяльності.

Основними чинниками людської бездіяльності К. Маркс вважав суспільний лад та прагнення людини до приватної власності, в той же час уникаючи питання про сутність самого прагнення до оволодіння як початкового відхилення людини від піклування про своє власне буття. Тому, в якості перспектив дослідження феномену людської бездіяльності постає необхідність з'ясування природи людського прагнення володіння речами, що пов'язане із споживанням і відчуженням, та його співвідношення із феноменом людської творчості.

Бібліографічні посилання:

1. Арендт, Ганна. Становище людини / Ганна Арендт; пер. з англ. М. Зубрицька – Львів: «Літопис», 1999. – 255 с.
2. Баллаев А. Б. Читая Маркса: Историко-философские очерки / А. Баллаев. – М.: Праксис, 2004. – 288 с. – (Серия «Философские исследования»).
3. Батищев Г. С. Деятельность и ценности. Критика «деятельностного» подхода и теории интериоризации / Философские проблемы деятельности: Материалы «Круглого стола» // Вопросы философии. – 1985. – № 2. – С. 29–47.
4. Маркс, К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 3. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – С. 1–4.
5. Маркс, К. Экономическо-философские рукописи 1844 года / К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, Т. 42. – М.: Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, 1974. – С. 41–174.
6. Ойзерман, Т. И. Проблема деятельности в марксистской философии / Философские проблемы деятельности: Материалы «Круглого стола» // Вопросы философии. – 1985. – № 2. – С. 29–47.
7. Рогозина, Т. Э. Культура и деятельностный подход: иллюзии «личностного монизма истории» / Духовная жизнь общества и человека: история и современность: Международный сборник научных трудов; под общ. ред. И. В. Вострикова – Воронеж: ВГТА, 2011. – Вып. 4. – С. 207–216.
8. Фромм, Эрих. Концепция человека у К. Маркса / Эрих Фромм. Душа человека; перевод с нем. Э. М. Телятниковой. – М.: «Республика», 1992. – С. 585 – 646.